prikazi

Dr Jovan MARJANOVIĆ: USTANAK I NARODNOOSLOBODILAČKI POKRET U SRBIJI 1941, izd. Institut društvenih nauka, Odjeljenje za istorijske nauke, Serija I — Monografije, 3. Beograd 1963, str. 571 + 1 karta.

Svojim dosadašnjim istoriografskim radovima iz istorije narodnooslobodilačkog pokreta dr Jovan Marjanović je pridružio još jedan. Studija »Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941«, koja je ujedno njegova doktorska disertacija, predstavlja »pokušaj da se celovito prikažu i svestrano osvetle nastanak, borba i razvitak narodnooslobodilačkog pokreta u Srbiji 1941. godine«. Stoga ona zaslužuje posebnu pažnju naše naučne javnosti.

U uvodnom dijelu knjige autor izlaže razloge posebnog izučavanja istorije narodnooslobodilačkog pokreta u tzv. užoj Srbiji 1941. godine, a potom okolnosti stvorene njemačkom okupacijom. On se osvrće na faktore koji su igrali određenu ulogu u određivanju položaja Srbije u okupacionom sistemu na Balkanu i određivanju granica njemačke okupacione zone u Srbiji, utvrđuje granice i veličinu te zone prikazujući ukratko njen privredni značaj, gledan sa stanovišta ratnih potreba Trećeg Rajha, prvenstveno u pogledu rudnog blaga i poljoprivrednih viškova, i izlaže mehanizam okupacione uprave i napore njenih organa da u Srbiji obnove stari aparat vlasti i stave ga u svoju službu. Na kraju uvoda je izneseno stanje stvoreno u Srbiji pošto je u njoj otpočeo da funkcioniše sistem njemačke okupacione uprave.

Autor je podijelio studiju hronološki na šest glava. U prvoj, koja obuhvata pripreme za oružanu borbu (april-juni 1941), autor polazi od činjenice da je postojalo raspoloženje naroda da brani zemlju u aprilskom ratu kao i akcija Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju, zatim nižih partijskih rukovodstava, a mjestimično i samog partijskog članstva da se spriječi poraz. U nizu primjera koji potvrđuju ovu akciju komunista (Užice, Čačak, Smederevska Palanka, Zaječar i dr.) izgleda najinteresantniji sastanak grupe partijskih funkcionera iz Srbije i Vojvodine u kojoj su se nalazili i neki članovi CK KPJ održan 7. aprila nedaleko od Beograda. Na ovom sastanku je odlučeno da svaki od prisutnih koji ima vojni raspored odmah pođe u vojnu jedinicu sa zadatkom da maksimalno doprinese odbrani zemlje. Predviđajući mogućnost poraza, na sastanku je takođe zaključeno da se, ukoliko do toga dođe, pristupi »prikupljanju i skrivanju oružja, koje će Partiji biti potrebno za organizovanje borbe u budućnosti«. Imajući u vidu perspektivu borbe protiv okupatora, ovi kadrovi se već polovinom aprila okupljaju u Beogradu s ciljem da organizuju rad Partije vodeći računa o neophodnosti njenog prilagođavanja novonastalim uslovima. Autor na ovom mjestu ukazuje na identičnost ove akcije sa akcijom CK KPJ u Zagrebu, koji u proglasu od 15. aprila poziva na istrajnost »do konačne pobjede«. On takođe ukazuje na činjenicu da se tih dana u pogledu odbrane zemlje i njene nezavisnosti podudaraju težnje naroda i Partije.

Izvjesna zbunjenost koja se pojavila tu i tamo među pojedinim članovima Komunističke partije kao rezultat munjevitog poraza ubrzo je savladana. Već u toku aprila preovladalo je shvatanje da je borba protiv okupatora osnovni zadatak komunista, što je dalo pečat praktičnoj akciji partijske organizacije

u Srbiji (šire i čvršće povezivanje s narodom, prikupljanje oružja i dr.). Rad u ovom pravcu je podstaknut prvomajskim proglasom CK KPJ, a naročito odlukama Majskog savjetovanja pri CK KPJ. Organizaciono-politički rad, koji je Partija odmah potom preduzela, kao i neposredne pripreme za oružanu borbu, zaokružuju autorova razmatranja o raspoloženju naroda i aktivnosti Komunističke partije u vremenu od aprilskog rata do napada Njemačke na SSSR 22. juna. Istovremeni napori kvislinške garniture Milana Aćimovića da u Srbiji suzbije komunističku djelatnost kao i organizovanje buržoaskih snaga oko Četničkog udruženja na čelu sa Kostom Milovanovićem Pećancem i oko oficira na Ravnoj Gori, koju je predvodio pukovnik Draža Mihajlović, o kojima se dalje govori, upotpunjavanju sliku političkih kretanja i raspoloženja u Srbiji toga doba.

Druga glava je posvećena početku oružanog ustanka (22. juna — 1. avgusta 1941). U njoj se autor najprije osvrće na njemački napad na Sovjetski Savez ističući da su ubrzo poslije toga napada uslijedili poziv KPJ na ustanak, pritisak okupacionih i kvislinških vlasti u Srbiji na narod i mjere protiv komunista, te definisanje stavova izbjegličke vlade i centara četničkog pokreta u Srbiji prema narodnom ustanku. Zatim se daje ocjena brojčane i političke snage partijske organizacije u Srbiji u vrijeme dizanja ustanka kao i pregled prvih partizanskih akcija i odreda. Dr Marjanović nalazi da su prvi partizanski borci bili gotovo isključivo komunisti, skojevci i simpatizeri Partije. Znatnu, a često i ogromnu većinu činili su radnici, studenti i đaci. Seljaci su sa simpatijama primali prve akcije partizana, pomagali ih hranom, odjećom i drugim potrebama, po potrebi ih sakrivali, davali obavještenja o neprijatelju i sl., ali ih je žetva omela da se i sami odvoje od svojih kuća i odu u odrede. Pokrajinski komitet je usmjeravao i podstrekavao prve akcije partizana, naročito se trudeći da otkloni neravnomjernost u intenzitetu partizanskih akcija u raznim krajevima Srbije do koje je u početku bilo došlo (zaostajali su kragujevački, užički, čačanski, niški i požarevački okrug).

Autor je poklonio posebnu pažnju osnovnom političkom pitanju — pitanju karaktera oružane borbe, koje se postavilo već od početka ustanka, ističući da je pored blagovremenih intervencija partijskih i vojnih rukovodstava u Srbiji i blizina CK KPJ imala značaja u nastojanju da se onemogući iskrivljavanje političke sadržine borbe. Već na ovom mjestu je vidljiva činjenica da je za uspješan razvoj narodnooslobodilačke borbe u Srbiji bilo od velike koristi prisustvo rukovodstva pokreta za cijelu zemlju koje je, sve do prelaza u Sandžak, a potom u Istočnu Bosnu u decembru 1941, direktno uticalo na tok zbivanja. Autor ističe napore Centralnog i Pokrajinskog komiteta Partije da u oslobodilačku borbu privuku »sve demokratske i rodoljubive elemente iz ranije opozicionih građanskih stranaka«, zatim njihov rad na stvaranju odbora Narodnooslobodilačkog fronta itd.

Okupacioni i kvislinški aparat je bio nemoćan da pri postojećem odnosu snaga suzbije pokret naroda i njegove oružane akcije, ali je zato sprovodio nad narodom oštre represivne i kaznene mjere. Postojao je politički plan okupatora za borbu protiv ustanka koji je polazio od ideje da je ustanak u Srbiji »čisto unutrašnja srpska stvar«. Praktično, to je značilo da treba naoružati srpsku žandarmeriju i osposobiti je za suzbijanje pokreta, a ne isturati u prvi plan sopstvene trupe i policiju. Opunomoćenik njemačkog Ministarstva spoljnih poslova Felix Benzler je pri tom smatrao da treba imati u vidu da su u odnosu na narodnooslobodilački pokret »ostaci srpskih vojničkih grupacija i četnici (misli na grupe oko D. Mihajlovića i K. Pećanca — R. H.) zauzevši najviše stav očekivanja, a delimično i odbijanja«, te da zbog toga nije politički oportuno za akcije »srpskih komunista« vidjeti pripadnike »srpske zavereničke klike« — u kojoj je Ribentrop još početkom avgusta, kada je ustanak uzeo velikog maha, vidio glavnog političkog protivnika u Srbiji.

U trećoj glavi svoje studije (avgust-prva polovina septembra 1941.) dr Marjanović ukazuje na dalje jačanje aktivnosti pojedinih partizanskih odreda i snage narodnooslobodilačkog pokreta u cjelini. Takav razvoj je uslovio potrebu da se već u prvoj polovini avgusta deklariše politička platforma pokreta (ciljevi pokreta, jedinstveno ime za sve partizanske odrede, njihovi zadaci itd.) i time omogući još snažniji razvoj narodnooslobodilačke borbe. U samoj Srbiji ona se nije razvijala potpuno ravnomjerno, što se vidi iz iscrpnog prikaza

borbene aktivnosti svakog partizanskog odreda ponaosob, posebno u sjevernom dijelu zapadne Srbije, u Šumadiji i na prostoru sliva Zapadne Morave, a posebno u istočnoj i južnoj Srbiji. Interesantno je napomenuti da, nabrajajući ciljeve borbe vođene u zapadnoj Srbiji i Šumadiji u avgustu i prvoj polovini septembra 1941, autor ne navodi rušenje stare vlasti kao jedan od ciljeva mada je prije toga (str. 117) istakao da je početak oružane borbe bio »vezan za akcije partizanskih jedinica protiv kvislinških organa vlasti, protiv opština i sreskih načelstava« i mada su na više mjesta (prije nego što se govori o ciljevima borbe) izneseni konkretni podaci o rušenju ustanova stare vlasti (likvidacija žandarmerijskih stanica, rasturanje opština i spaljivanje njihovih arhiva itd.). Imajući u vidu narodnooslobodilački karakter pokreta, njegovo rukovodstvo je u ovom razdoblju učinilo ozbiljne pokušaje da ostvari vojnu i političku saradnju sa četnicima Draže Mihajlovića i Koste Pećanca kao i predstavnicima i pristalicama bivših opozicionih građanskih stranaka. Ti pokušaji su iscrpno analizirani. Čini nam se da je u ovoj studiji od posebnog značaja to što je u njoj data analiza razvoja i političke fizionomije ravnogorskog pokreta kao i njegove političke taktike u Srbiji 1941. Ovo je naročito važno s obzirom na to da su velikosrpski politički krugovi prihvatili ravnogorski pokret kao svoj i tako ga učvrstili na njegovim antioslobodilačkim pozicijama. (Ovim pitanjem autor se bavio i ranije. O tom vidi: Prilozi istoriji sukoba NOP i četnika Draže Mihajlovića u Srbiji 1941, Istorija XX veka, Zbornik radova, I.).

Već u ovoj fazi ustanka Nijemci su shvatili da on niti jeste niti može biti »čisto unutrašnja srpska stvar«, budući da su partizanski napadi bili usmjereni i na njemačke vojne i policijske snage kao i na sve što je bilo od vitalnog interesa za ostvarenje njemačkih ratnih planova (saobraćajnice, privredni objekti i dr.). Ne napuštajući i dalje liniju angažovanja svih snaga srpskog društva za koje su vjerovali da će ih moći iskoristiti u borbi protiv NOP-a (pokušaj pritiska na istaknute predstavnike naučnog i kulturnog života, formiranje vlade generala Milana Nedića), njemački funkcioneri u Srbiji su već početkom avgusta počeli tražiti pojačanje vojnih efekata, što je bio uvod u njihovu docniju vojničku intervenciju.

Sve su to, međutim, bile zakašnjele mjere. Analiza razvoja događaja u Srbiji od aprilskog rata do oružane intervencije Draže Mihajlovića protiv nanarodnooslobodilačkog pokreta, početkom novembra, koju daje dr Marjanović, pokazuje da je Komunistička partija u to vrijeme imala apsolutnu inicijativu. Nasuprot tome, njemačkim okupatorima trebalo je dugo vremena da shvate pravu suštinu zbivanja u Srbiji ljetnih mjeseci 1941. I dok su Nijemci uvidjeli da je potrebno energičnije intervenisati narodnooslobodilački pokret je savladao prve teškoće u organizaciji pravog partizanskog rata (koji je postao prisutna činjenica). Takav razvoj događaja doveo je do toga da i seljaštvo počne, u septembru 1941, sve više pristupati pokretu i aktivnoj borbi u partizanskim odredima. Rukovodstvo pokreta je od tada moglo usredsrediti svoju pažnju na mobilizaciju novih boraca, organizaciju vojske i krupnijih vojnih zahvata kao i organizaciju života na oslobođenoj teritoriji. Ustanak je došao u fazu kada je bilo moguće uopštiti prva iskustva i to ne samo sa stanovišta interesa borbe u Srbiji nego i u cijeloj Jugoslaviji. Posmatrajući ih iz ovog ugla, autor daje analizu i ocjenu savjetovanja Glavnog štaba za Srbiju s rukovodiocima partizanskih odreda u Šumadiji, Pomoravlju i zapadnoj Srbiji, održanog u selu Dulane 16. septembra 1941. i poznatog savjetovanja u Stolicama 26. septembra. Pri tome on ističe činjenicu da je »bogato iskustvo oslobodilačkog pokreta u Srbiji« predstavljalo »neobično značajan, ako ne i glavni izvor za analizu i donošenje zaključaka u vezi s vojnim, političkim, taktičkim i organizacionim problemima iz borbe i rada pokreta, partizanskih odreda i Komunističke partije Jugoslavije«.

U četvrtoj glavi (16. septembar — 1. novembar) dosta prostora je posvećeno borbenim akcijama partizana u septembru — oktobru 1941, posebno u zapadnoj Srbiji, Šumadiji i Pomoravlju, a posebno u istočnoj i južnoj Srbiji, gdje je razvoj narodnooslobodilačke borbe imao unekoliko svoje specifične putove. U sklopu razmatranja o izmijenjenom odnosu snaga u Srbiji, od kog je došlo razmahom ustanka u periodu do sredine septembra, dat je i osvrt na operaciju »čišćenja luka Save« koja je uslijedila kao jedna od mjera okupatora za ugušenje ustanka u Srbiji.

U periodu od sredine septembra do kraja oktobra 1941, kada ustanak u Srbiji dostiže vrhunac u svom razvoju, bujao je politički, privredni i kulturni život na oslobođenoj teritoriji. Pokrajinski komitet Komunističke partije je poklanjao posebnu pažnju organizaciji slobodne teritorije smatrajući oslobođenje jedne teritorije revolucionarnim događajem. On je isticao potrebu da se jasno ispolji »razlika u društvenom životu u tome momentu i pre toga« bez obzira na to koliko dugo će dotična teritorija ostati slobodna. Da je takva razlika postojala, autor nam dokazuje svojim osvrtom na ovo pitanje. Posebnu pažnju privlači razmatranje obima i načina rada narodnooslobodilačkih odbora i, s tim u vezi, njihovog karaktera. Na konkretnom materijalu o radu Sreskog narodnooslobodilačkog odbora u Krupnju i gradskih narodnooslobodilačkih odbora u Čačku i Užicu, kao i na osnovu niza drugih podataka o radu organa narodne vlasti, pokazano je da su ovi organi već od početka svog postojanja bili faktički nosioci vlasti, mada su u to vrijeme tretirani samo kao vid »proširenja baze ustanka«. Ovu činjenicu su nametale same potrebe da se obavlja funkcija vlasti u krajevima u kojima je prestala da funkcioniše stara vlast. U karakteru narodnooslobodilačkih odbora, koji je proizilazio iz njihove konkretne akcije, nije se u suštini ništa promijenilo u vrijeme kada se ovima počinje pripisivati vršenje vlasti, iako kao njenim »privremenim nosiocima«, pa ni docnije. Oni su radili kontinuirano, stalno razvijajući svoju delatnost. Iz toga dr Marjanović izvlači zaključak da nema osnova da se narodnooslobodilački odbori, istorijski posmatrano, okvalifikuju kao privremeni organi bez obzira na to što je rukovodstvo pokreta isticalo njihov privremeni karakter (autor smatra da su to nalagali razlozi političke prirode). Međutim, on ne navodi ni jedan podatak koji bi govorio da je vođstvo pokreta zaista mislilo drukčije. Stoga nam se čini da bi bilo ispravnije konstatovati da su narodnooslobodilački odbori »tada nastali da žive«, a da je razvitak pokazao i potvrdio njihovu stalnost. Ovako formulisana razlika u prilazu pitanju karaktera narodnooslobodilačkih odbora ne stavlja u sumnju autorov sud. Radi se samo o tome da je moguće da je rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta prvim organima narodne vlasti pridavalo, iz bilo kog razloga, karakter privremenosti, pa ih je kao takve i stvaralo, a da su ti organi, posmatrani iz perspektive njihove tadašnje i docnije djelatnosti, ispoljili sami od sebe svoj karakter stalnosti. U svakom slučaju, ovo mišljenje dr Marjanovića o karakteru narodnooslobodilačkih odbora u Srbiji 1941. godine zaslužuje punu pažnju naučne javnosti.

U petoj glavi (1. novembra — 1. decembra 1941) dr Marjanović razmatra razvitak odnosa između narodnooslobodilačkog pokreta i četnika Draže Mihajlovića poslije sporazuma postignutog u Brajićima 26. oktobra 1941. Po mišljenju autora Draža Mihajlović je pristupio ovom sporazumu u želji da dobije na vremenu, a istovremeno je otpočeo sa vršenjem priprema za oružani napad na partizanske odrede. Taj napad je uslijedio prvih dana novembra iz razloga koji se svode na to da je Draža procjenjivao da je njegov položaj u Srbiji već dovoljno učvršćen i da će stoga moći zadati udarac narodnooslobodilačkom pokretu. Međutim, stvari su poprimile nepredviđeni tok pa je Draža Mihajlović bio prisiljen da se obrati njemačkoj vojnoj komandi u nadi da će mu ona pomoći da popravi svoj položaj. Na istom mjestu dr Marjanović iznosi dokaze o naporima izbjegličke vlade da pomogne četnicima Draže Mihajlovića ističući da su ti napori bili pojačani kada je vlada obaviještena o pomenutom napadu četnika na partizane.

U daljem tekstu autor izlaže tok borbi vođenih u okviru njemačke novembarske ofanzive kao i istovremeni proces diferenciranja političkih snaga u Srbiji, zatim partizanske akcije u zapadnoj i istočnoj Srbiji, u Šumadiji i Pomoravlju, vođene poslije gubitka slobodne teritorije te razvitak narodnooslobodilačkog pokreta u južnoj Srbiji koji je u novembru i decembru 1941. »razvio borbu protiv okupatora do velikih razmera«. Na kraju ovog poglavlja pisac zaključuje da je Srbija krajem 1941. i početkom 1942. god. »i dalje gorela u borbi za oslobođenje od okupatora«, te da je srpski narod pokazao »da okupatori i kvislinzi nemaju ni vojne, ni političke, ni moralne snage da ustanak uguše«.

Posljednju, šestu glavu svoje studije dr Marjanović posvećuje iskustvima i značaju ustanka u Srbiji 1941. godine. Ocjenujući na prvom mjestu ulogu Komunističke partije u pokretanju i vođenju oružane borbe, on ističe da je njena

istorijska zasluga u tome »što je pravovremeno ocenila odnose snaga na evropskom i svetkom ratištu i podigla i uključila svoj narod u borbi na strani Sovjetskog Saveza i antihitlerovskog bloka država... što je borbu srpskog naroda usmerila na izgradnju bratstva i jedinstva naroda Jugoslavije...« i »što je u datim uslovima iskoristila mogućnost da radnička klasa kroz oslobodilačku borbu postane vodeća snaga sveg društva...«. Dalje autor razmatra neke aspekte i iskustva partizanskog načina ratovanja, podvlači njegovu uslovljenost širokom podrškom naroda, zatim se bavi uslovima razvitka, karakterom, postignutim rezultatima i iskustvima narodne vlasti te elementima razvitka narodne revolucije u okvirima narodnooslobodilačkog rata (klasna struktura ustanka, politička diferencijacija srpskog društva na pitanju za ili protiv okupatora, širina društvene baze NOP-a i dr.). Određujući mjesto ustanka u Srbiji 1941, dr Marjanović kaže da je to bio »tek početak dugotrajne borbe za oslobođenje, ali... najbolji početak« i »...temelj na kome se dalje gradilo...«. Na kraju autor iznosi mišljenje da je ustanak u Srbiji mogao da pruži pozitivna iskustva i postane značajan u onoj mjeri koja mu se danas pripisuje — kako sa stanovišta kasnijih zbivanja u Srbiji i cijeloj Jugoslaviji, tako i sa stanovišta mjesta Jugoslavije u međunarodnoj zajednici — samo u uslovima zajedničke borbe svih naroda Jugoslavije bez koje nije moguće zamisliti ni uspjeh ustanka u Srbiji.

Djelo je upotpunjeno pregledom iskorištenih izvora (arhivska, štampana i memoarska građa) sa naznakom arhivskih ustanova i njihovih fondova, popisom lica koja je autor neposredno anketirao i literature kojom se neposredno koristio, te spiskom pregledanih kompleta listova iz 1941. godine. Tri priloga: »Hronologija partizanskih akcija u Srbiji 1. VII — 15. IX 1941«, »Proglasi NOP u Srbiji 1941. g.« i »Popis »tehnika« i štamparija NOP u Srbiji 1941.« pomažu čitaocu da lakše i brže ude u tok zbivanja u Srbiji 1941. godine. Ali ovi prilozi imaju i izvjesnu naučnu vrijednost. »Hronologija partizanskih akcija« je ograničena na period od 1. VII — 15. IX 1941. iz razloga što raspoloživi izvori »ne pružaju mogućnosti za sastavljanje koliko — toliko ozbiljne hronologije za period posle 15. IX 1941.«. Osim toga ova hronologija je nepotpuna pa je autor označava kao »priloge hronologiji«. Na koncu je dat rezime, spisak skraćenica i registar ličnih i geografskih imena.

Rad dr Marjanovića ilustruje teškoće sa kojima se neminovno sukobljava istoričar narodnooslobodilačkog pokreta. Nedostupnost jednih, naročito stranih, i nedovoljna sređenost mnogih drugih arhivskih fondova za njihovo nesmetano izučavanje, raštrkanost potrebne dokumentacije i štampe, nedostatak naučnoistraživačkih radova iz oblasti ekonomike i društveno-političkih odnosa u toku drugog svjetskog rata i sintetičkih radova o razvitku jugoslovenskih naroda između dva svjetska rata itd. itd. — sve to govori da je za izradu kompleksnih naučnih djela iz ove oblasti potrebno uložiti napor koji često prevazilazi mogućnosti jednog čovjeka.

Pisac je široko zasnovao svoja istraživanja. On je iskoristio brojnu, pretežno neobjavljenu građu iz domaćih i stranih arhiva, domaću i stranu štampu, memoarsku i drugu literaturu i neposredno anketirao veliki broj učesnika — glavnih aktera u događajima. To mu je omogućilo da prezentira obilje podataka znalački ukomponovanih u izlaganje osnovnih misli. Ovi podaci na prvi pogled ostavljaju utisak suvišnog detaljiziranja, a nešto isrpniji citati utisak nepotrebnog opterećivanja teksta. Međutim, valja imati na umu da se ustanak i narodnooslobodilački pokret afirmisao obiljem različitih vidova svoje aktivnosti, kao i to da je gotovo nemoguće dati istorijski prikaz jednog pokreta i njegove akcije, uzetog u određenim vremenskim i regionalnim okvirima, ukoliko se ne uzmu u obzir konkretni oblici njegovog ispoljavanja. Osim toga sama činjenica da se radi o zbivanjima iz najskorije prošlosti, zbivanjima koja još nisu naučno obrađena, nalaže upravo ovakav postupak. Zaključci dr Marjanovića u svojoj većini djeluju snažno i uvjerljivo baš zato što su zasnovani na bogatoj dokumentaciji.

S druge strane, zahvat u arhivske fondove različitog porijekla, kao što su npr. Fond NOP-a, Nedićeva arhiva, Arhiva Draže Mihajlovića, Kairska arhiva (Arhiv Vojnoistorijskog instituta JNA), fondovi Političkog arhiva Ministarstva inostranih poslova Savezne Republike Njemačke, dokumenti Istorijskog arhiva CK SKJ i mnogi drugi, te obilje podataka do kojih je došao omo-

gućili su autoru da izvrši dosljednu kritiku izvora. Naročito je značajno to što se on prema dokumentima o radu KPJ, kako onovremenim tako i onim koji su nastali kasnije, odnosi također kritički, mnogo više nego što je to dosad bila praksa u našoj istoriografiji. U tom pogledu autor je uspješno savladao teškoću koja proizilazi iz nenaučne fundiranosti političke publicistike.

Patriotskim osjećanjima i revolucionarnom raspoloženju srpskog naroda, snazi i političkom uticaju KPJ u Srbiji kao i njenoj praktičnoj akciji, te okupatorsko-kvislinškoj politici pritiska na narod, kao i faktorima pokretanja i daljnjeg razvoja ustanka u 1941-oj g. posvećeno je dosta pažnje. Međutim autor je propustio da nešto više kaže o tome kako je ekonomska politika okupatora, u praksi svedena na pljačku narodnih dobara, djelovala na političko raspoloženje naroda, odnosno pojedinih njegovih slojeva. Djelimično doticanje tog problema nije dovoljno da potpunije objasni djejstvo tog bez sumnje važnog faktora za pokretanje masa u otvorenu borbu. Kada je riječ o ovim faktorima i njihovom djelovanju na političko raspoloženje naroda, valja napomenuti da nedostaje punije naučno objašnjenje onako snažnog razvitka narodnooslobodilačkog pokreta i narodnog ustanka u Srbiji 1941. kao i njegovog slabljenja krajem iste godine.

Postoji izvjesna neujednačenost u pogledu izučenosti ustanka i narodnooslobodilačkog pokreta u svim periodima 1941. g. Tako je, u odnosu na druge, period novembar-decembar, kada ustanak u Srbiji počinje da jenjava, ostao nedovoljno rasvijetljen. Isto tako svi dijelovi tzv. uže Srbije nisu obrađeni s jednakom pažnjom. Mada je to donekle razumljivo s obzirom na njihovu nejednaku važnost za izučavanje ustanka i narodnooslobodilačkog pokreta u 1941-oj, ostaje ipak činjenica da je zapadnoj Srbiji, Šumadiji i Pomoravlju posvećeno mnogo više pažnje nego istočnoj i južnoj Srbiji.

Na kraju, pitanje povezanosti i uslovljenosti zbivanja u užoj Srbiji sa onim u drugim zemljama Jugoslavije i obratno ostalo je prilično nerasvijetljeno. Nameće se utisak da Srbija živi sama za sebe, izolovano. Autor, doduše, ukazuje na specifičnost njenog položaja kao i na to da su iskustva iz ustanka u Srbiji 1941. imala velikog značaja za dalji tok borbe u cijeloj Jugoslaviji. Međutim, uporedo sa ovim treba reći da su događaji u Srbiji 1941. i neposredno uticali na prilike u susjednim pokrajinama i obratno (u tom pogledu je karakterističan primjer istočne Bosne). I ne samo događaji sami po sebi. Izvjesno je da su postojale političke veze, više manje stalne, između političkih snaga u Srbiji i onih u drugim pokrajinama. Koincidencija nekih pojava u Srbiji i istočnoj Bosni, npr., može se razumjeti samo ako se, pored izvjesnih sličnosti uslova za pokretanje ustanka, imaju u vidu i ove veze i uticaji.

Studija dr Marjanovića, koju karakteriše naučna analiza, obimno je i vrijedno naučno djelo. Autor u njoj uspješno razmatra nekoliko značajnih pitanja iz problematike ustanka i narodnooslobodilačkog pokreta u 1941-oj godini, napose u Srbiji. Zato se može reći da je ovom studijom u osnovi postigao cilj koji je sebi postavio.

Rasim Hurem